

BORSODY ISTVÁN

A 20. századi magyar kérdés előzményei a közép-európai állami és nemzeti fejlődés tükrében*

A 20. századi közép-európai nemzetállamok kialakítása a legyőzött Ausztria-Magyarország területeiből a nemzeti önrendelkezés elvének kétféle alkalmazásával történt - a győztesek javára. Míg a legyőzött Ausztria és Magyarország etnikailag majdnem teljesen homogénné vált - 96, illetve 90 százalékos többséggel - addig: Csehszlovákiában - a szláv szolidaritás nevében egyesült - csehek, szlovákok és rutének együttesen a népességnek alig 69 százalékát alkották.

Nagy-Romániában - az elsősorban a többnemzetiségű Erdély megszállásával megnövekedett államban - a románok részaránya alig 72 százalék; Jugoszláviában - egy másik, addig kipróbálatlan szláv „testvériségben” - a szerbek, horvátok és szlovének 83 százalékot alkottak. (Történetesen ezekben az államokban a kisebbségek mindig nagyobb részarányokat követeltek, hivatkozva a többséget előnyben részesítő statisztikák hamisságára.) A visszaállított Lengyelország esetében - ami nem volt „utódállam”, de ugyanolyan előzékenyen kezelték, mint Ausztria-Magyarország többi diadalmas utódait - a határokat elsősorban történelmi és nem etnikai elvek alapján húzták meg. Ezeken belül a lengyelek aránya 69 százalék volt. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy míg a középkori Cseh Királyság területein - melynek egyharmada német lakosságú volt - a cseh történelmi jogot tiszteletben tartották, a magyar történelmi jogokat semmisnek minősítették.

Így, a nemzeti önrendelkezés ünnepelt wilsoni elvének egyoldalú alkalmazásával, a magyar nép egyharmadán három, újonnan alakult vagy kibővített szomszédos ország osztozott: Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia. A magyarok helyzete a második világháború után súlyosbodott. Kárpátalja csehszlovák kézből szovjet kézbe kerülésével az addig négy részre osztott magyarság öt részre osztódott.

Az első világháború után két európai nemzet, az angol és francia, amerikai asszisztenciával felügyelt Magyarország felosztása fölött. Semmilyen megbecsülést nem mutattak Magyarország európai történelemben játszott szerepe vagy az önrendelkezés modern elvéből származó jogai iránt. A francia nyomásra született döntések hűen tükrözik azt a magyarellenes hangulatot, amelyet Magyarország új szláv szomszédainak a propagandája szült. Ez a magyar államot s nemzetet Európa történelmének torzszülöttjeként mutatja be. Hogyan kerültek a magyarok ebbe az ellenséges elszigeteltségbe?

A magyar kérdés szervesen kapcsolódik a Rajnától keletre történt állam- és nemzetalapítások általános problémájához. Keleten, a Balti tengertől a Balkánig fekvő kis államokban a modern nemzetté alakulást megakadályozta a három nagy birodalom - az oszmán-török a Balkánon, az orosz a balti-területeken és a német-Habsburg Közép-Európában - elnyomása.

A francia forradalom és a napóleoni háborúk idejében ezekre a széles, közép- és kelet-európai területekre is behatolt a modern nacionalizmus eszméje. Európának e „befejezetlen részén”¹ a birodalmi rend először a török uralom alatti Balkánon törik meg. A „balkanizáció” 19. században született fogalma egyszerre jelentette a birodalom kis egységekre való széthullását, az etnikai rivalizálást és a destabilizációt. Ez messze állt attól, amit a modern nacionalizmus nyugati bajnokai elképzelték. Szerintük a felszabadult nemzeteknek a demokratikus egyenlőség zászlaja alatt kellett volna újra egyesülniük. Giuseppe Mazzini, a modern európai nacionalizmus egyik prófétája, a föderációs egységek nagy híve volt. Az ő „Fiatal Európa” terve, elsősorban Közép-Európában,² demokratikus elven alapuló regionális állami szövetségeket rajzol elénk. De a nacionalizmus korában demokratikus föderációk -

sem Közép-Európában, sem másutt - nem jöttek létre. A nacionalizmus mint nemzetközi békefenntartó erő - ahogy Mazzini gondolta csúfosan megbukott.

Visszagondolva, egyenesen furcsának tűnik az, hogy a nacionalizmusnak kozmopolita vonásai is lehettek volna. Edward Hallett szerint: „Rejtély, miért gondolták az egészséges nemzeti individualizmust kevésbé önmagát szolgálónak és békére vezetőbbnek, mint az uralkodók individualizmusát, miért várták, hogy a nemzetek inkább kimutatják a türelem és becsületesség fejedelmi vonásait, mint az ugyancsak fejedelmi tulajdonságnak számító agresszivitást és mohóságot, miért tekintették a nacionalizmust internacionalistának, és végül, miért vették észre olyan ritkán, hogy a nacionalizmus nem annyira az individualizmus és a demokrácia csúcspontja, mint inkább tagadása.”³

De akármennyire rejtélyesnek tűnik, a nacionalizmus nem oltotta ki az európai egység kozmopolita gondolatát, amely az ókori római és a középkori keresztény univerzalizás emlékéből táplálkozik.

Maga Napóleon is - aki pedig mindenki másnál nagyobb szerepet játszott a modern nacionalizmus eszméjének elterjesztésében Európában -, hogy táplálja a magáról mint az Egyesült Európai Államok apostoláról költött legendát, a száműzött univerzalista pózában tetszelgett néha.⁴ Minél mélyebben süllyedt a nemzeti vetélkedés posványába a 19. század Európája, annál jobban ragaszkodott az egységes Európa megváltó gondolatához.

Még a világháborúk után is, amikor Európát a nemzetiségi elv alapján darabolták, a békecsinálók nem szüntek meg nemzetállamok közti harmóniát szorgalmazni, előbb a Nemzetek Ligája, majd az Egyesült Nemzetek égisze alatt. Hogy a nacionalizmus korában meg lehessen magyarázni a béketörekvések bukását, a jó és a rossz nacionalizmus megkülönböztetésének szükségességét hangoztatták. Igaz, hogy egy világnyi különbség van Mazzini humanista nacionalizmusa és Hitler barbár nacionalizmusa között, de ez még nem oldja meg a problémát. Az első világháború utáni békecsinálók furcsa különbséget tettek a volt Habsburg-monarchia rivális nacionalizmusai között. Az elnyomottak nacionalizmusát idealizálták, az elnyomókat bűnnek bélyegezték. A magyarok elleni felnagyított vádak, hogy a nem magyar népek elnyomói, hogy az európai béke (németekkel szövetséges) veszélyeztetői, arra használták fel, hogy Magyarország felosztásának igazságosságát bizonyítsák. De ez a felosztás, ami a magyar nép etnikai szétDarabolásához vezetett, azóta is a magyar probléma lényege.

Létezett nemzeti elnyomás Magyarországon a modern nacionalizmus korában, de sosem volt olyan erős és tartós, ahogy azt a magyarelles propaganda hangoztatta. Valójában a magyar állam történelmének egyik fő jellemzője az etnikai csoportok közti békés együttélés volt.

Az európaivá vált magyarság alkotott államot a Kárpát-medencében. Itt, ezen a területen más, rivális államalapítási törekvés nem volt. A török invázió katasztrófája és Magyarország felosztása politikailag nem változtatta meg a Kárpát-medence magyar jellegét. Annak ellenére, hogy az északi és a keleti részek etnikailag kevertébbek - az eljövendő szlovák és román szeparatizmus színhelyei -, a 16. században a szlovákok politikai öntudata nem vezetett szeparatista mozgalmakhoz, a románok többsége pedig akkor még nem is élt ott. A Magyarország egyes részein létező román etnikai többség csak a török hódoltság után, elsősorban a Balkán felől történő bevándorlás következtében jelentkezik.

A magyar egységért és kontinuitásért folyó harc nem tudott kibontakozni a közel két évszázadig török hódoltság alatt elkülönített homogén magyar lakosságú központi részen. E harc legjobbjai a nyugati, északi vagy keleti, etnikailag kevert részen bukkantak fel. A nyugati részeket magyar királyokként a Habsburgok uralták, Pozsony fővárossal. Keleten a magyar helyi uralom alatt levő független erdélyi fejedelemség a törökökkel kötött Habsburg-ellenes szövetséget.

Mindkét rész magyarjai, különösen az erdélyiek, a régi magyar egység örököseinek, a magyar függetlenség felkent védelmezőinek tekintették magukat.⁵

Az erdélyiekre, amellet, hogy a magyar szabadság bajnokai voltak, jellemző volt a vallási tolerancia is. A független Erdély a protestantizmus nemzetközileg elismert támaszpontja, de ugyanakkor a békés protestáns-katolikus együttélés úttörője is volt. Ekkor még sehol sem álltak szemben egymással a magyar és nem-magyar érdekek a különböző etnikai régiókban. Csak a török uralom megszűnése és Magyarország Habsburg kézre kerülése után jelentkeztek az ellentétek. Nem annyira a Habsburg-uralom, mint inkább az új idők szellemiségének köszönhetően. A nyugatról keletre terjedő modern nacionalizmus eszméje indítja el az etnikai elkülönüléshez vezető folyamatot. A történelmi Magyarországon a 18. században kezdődő és a 19. században fokozódó etnikai ellentétek a 20. század elején robbantak ki, és meggondolatlanul bizonyultak. Ekkor jelentek meg a 16. és a 17. századbeli török hódoltság katasztrofális következményei. Szekfü Gyula világosan és szomorúan mutatott rá: a török hódoltság nélkül Magyarországon, más országokhoz hasonlóan, tizenöt-húsz milliós népesség élt volna a 18. század kezdetén, amely 80-90 százalékban magyar lett volna. A középkori nagy európai népből azonban egy kis - a csehekhez, szerbekhez és horvátokhoz hasonló - nép maradt.⁶

Szekfü nacionalista hangvételű írása tükrözi a magyarországi nemzetiségi probléma magyar felfogását. A magyarok képtelenek voltak elfogadni a kis nemzet gondolatát, azt, hogy sorsuk nem csak egyforma, de Közép-Európa többi, cseh, horvát vagy szerb népével is közös.

A magyarok persze nem az egyedüliek, akik megszegték a nemzetek közti egyenlőség elvét. Szomszédaik semmivel sem voltak jobbak. Csak a magyarok hamarabb kerültek abba a helyzetbe, hogy megtehették, amit minden más nemzet megtesz: nem tartották tiszteletben mások jogait.

Miután az „Európa befejezetlen részében” élő népek képzeletét felvillanyozta a nemzeti állam eszméje, mindegyik buzgón nekilátott saját történelmének „kijavításához”. Legendák születtek a múltból, hogy különböző, egymással összeegyeztethetetlen területi követeléseiket a történelemmel is alátámasszák. A románok között elterjedt dáko-román eredet elmélete konfliktust szült a magyarokkal Erdély hovatartozásának kérdésében.

A romantikus szláv történelemfelfogásba beágyazódott az „ázsiai magyar betörés” elmélete a „szent szláv” területekre. František Palacky cseh történész a magyar inváziót a Duna medencéjébe egyenesen a szlávok legnagyobb tragédiájának nevezi. A magyarok, mondja ő, a Nagymorva Birodalom széttűzésével lerombolták a szláv egységet, beékelődve a nyugati és déli szlávok közé. De már jóval Palacky előtt nagyon kedvező visszhangra talált Magyarország nem magyar értelmiségi elitjének köreiben a német professzorok és filozófusok véleménye az „alacsonyabbrendű ázsiai magyarokról”. Különösen kedvesen hangzott a szláv füleknek a 18. századi herderi jóslat az eljövendő szláv nagyságról és a magyarok elkerülhetetlen kipusztulásáról.

Johann Gottfried Herder elmélete azonban nem igazolódott be. Ellenfeleikkel szemben a magyaroknak megvolt az a nagy előnyük, hogy saját államisággal rendelkeztek a modern nemzetek kialakulása korában. Igaz, hogy a magyar állam ebben a korban már nem úgy volt a magyaroké, mint a középkorban. A törököktől megszabadult Magyarország a Habsburg-Ausztriához csatolódt. De Magyarország Habsburg-királyai elismerték az országgyűlést a magyar nemzet képviselői testületként. A magyar nemesség pedig, egy „szabad királyság” büszke képviselőjeként viselkedett, és sohasem békült meg a magyar függetlenség Habsburgok általi megnyirbálásával. A Habsburgok sem feledték el a magyarok felkeléseit, és az erdélyi fejedelmek ellenük viselt háborúit. Ezek a háborúk csak 1711-ben értek véget, II. Rákóczi Ferenc legyőzése és száműzetése után, aki a franciák szövetségese volt a Habsburg-ellenes spanyol örökösödési háborúban. Az 1711-es szatmári béke nem vetett

véget a Habsburgok Erdéllyel szemben táplált gyanakvásának. Erdélyt külön adminisztráció alá helyezték, részben törökellenes katonai elgondolásból, de nem kevésbé magyarellenes politikai okokból is. Így az Erdéllyel való egyesülés a Bécs elleni magyar küzdelmek egyik fő célja lett. Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezésig azonban a Habsburgok nem számolták fél ottani stratégiai állásaikat.

A Habsburg centralizációs törekvések mellett a magyar független államiság kibontakozását egy másik tényező is korlátozta a török hódoltság után: a Magyarország etnikai viszonyaiban és összetételében történt drámai változás. A 80 százalékos késő-középkori többségből a magyarság 40 százalékos kisebbséggé csökkent a 18. század végére.

A Habsburg gyarmatosító politika és az elnéptelenedett területekre való ellenőrizhetetlen bevándorlás vezetett ehhez a magyarok kárára történt változáshoz. A szerbek-horvátok tömeges letelepedése a déli részeken északra tolta a délszláv-magyar etnikai határvonalat. Nem kisebb változások történtek a keleti részeken a Havasalföldről és Moldvából történt tömeges román bevándorlás következtében. Egyes források szerint Erdély „romanizálása” elsősorban a 18. század során történt bevándorlás következménye.⁷ A Habsburg-hatalommal érkező német telepések pedig a középkori eredetű németajkú lakosság számát növelték nagymértékben.

Mindezek ellenére az 1910-es népszámlálásig Magyarország magyarajkú lakosságának aránya 54 százalékra emelkedett. Ez volt az utolsó népszámlálás Magyarországon az első világháborút követő összeomlás előtt.

A magyar demográfiai sikert Ausztria-Magyarország többi nemzetisége rossz néven vette, mivel az erőszakos magyarosítás eredményének tekintette. Ez az érzelmek fűtötte felfogás a mai napig megakadályozott minden ésszerű tárgyalást a magyarok és szomszédaik között.

Visszatekintve, a magyar álláspont legvérmesebb védelmezői is elismerik, hogy a sovinizmus helyett más utakat kellett volna találni a magyar történelem szerencsétlenségeinek elkerülésére. A magyarok súlyos hibát követtek el, amikor a soknemzetiségű történelmi magyar államot nyugati modell szerinti, modern, egynyelvű nemzetállammá akarták változtatni. A fenyegető veszély jelei azonban nem voltak elég erősek ahhoz, hogy eltérítsék őket egyoldalú, nacionalista céljaiktól.

Az a néhány magyar sem volt hajlandó a megfelelő engedmények megtételére, aki felfigyelt a nem magyar nacionalista érzelmek erősödésére. Pedig az idő múlásával mindinkább világossá vált, hogy csakis a nemzeti egyenlőség teljes elismerése Magyarországon minden lakosa számára védhette volna meg a történelmi Magyarországot az etnikai fölbomlástól.

A magyar érzéketlenség nem magyar ajkú honfitársaik nemzeti jogai iránt a magyar és a nem magyar nemzeti tudat közti különbségből ered. A nem magyarokat a későn jövő modern nacionalizmus szelleme ébresztette nemzeti tudatra, míg a magyarok nemzeti tudata az államiság ilyen vagy olyan folytonossága révén sokkal korábbi. Ennek a 19. századdal kezdődő modern nacionalizmus csak új jelleget adott.

Az 1848-49-es forradalom megmutatta a magyar nemzeti mozgalom erejét és gyengeségeit. A Kossuth vezette nemzeti felkelés csaknem véget vetett a Habsburg Birodalomnak. Másrésztől azonban a nem magyarok a forradalom ellen fordultak, és a bécsi reakcióval szövetkeztek, mivel inkább hittek az osztrák ígéretekben, mint a magyar liberalizmusban, melynek képviselői túl későn vettek tudomást a nem magyarok jogos igényeiről.

A zajos belháború ellenére a magyar függetlenségi harc nem volt esélytelen, végül a cári Oroszország beavatkozásával tudták csak leverni. Ausztria hű támasza megőrizte a Szent Szövetség reakciós örökségét.

Az orosz beavatkozás hosszú távon fokozta a magyarokban a pánszláv veszedelemtől való félelmet. A pánszlávizmus később is komoly akadálya volt a magyar-szláv kibékülésnek

Közép-Európában. A szlávokat túlzott reményekkel, a magyarokat túlzott félelemmel töltötte el egy reakciós szláv egység létrejötte - Oroszország vezetése alatt.

Az 1849-es vereség több realizmust hozott a magyar politikai gondolkodásba. A hevesen nacionalista Kossuth utódai már visszafogottabbak. Maga Kossuth is megfogalmazta a dunai föderáció, egy magyar-román-szerb föderáció gondolatát. De sem a száműzött Kossuth, sem a kiegyezést megvalósító politikusok nem voltak hajlandók másra, mint a nemzetiségi jogoknak az egyéni emberi jogok rendszerén belüli elismerésére. Magyarország területi egysége kétségbevonhatatlan volt még a legliberálisabb politikus számára is, talán az egy gróf Teleki László kivételével.

Deák Ferenc és Eötvös József, az osztrák-magyar kiegyezés létrehozói, a nem magyar nemzetiségi jogok elismerésében olyan messze mentek, amilyen messze csak elmehetett egy akkor élő magyar. Az 1868-as nemzetiségi törvény garantálta az anyanyelv használatának jogát a nevelésben, adminisztrációban és igazságszolgáltatásban. A Horvátországgal kötött kompromisszumban megerősítették a zágrábi országgyűlés autonómiáját. A horvát bánt, az autonóm kormányzat vezetőjét azonban a magyar kormány nevezte ki a horvát-szlavóniai adminisztráció élére. A horvátoknak külön delegációjuk volt a budapesti magyar parlamentben. Fiume és környéke *corpus separatum*ot alkotott a magyar korona közvetlen fennhatósága alatt, cserébe Magyarország területi engedményeket tett Horvátországnak Dél-Szlavóniában.

Az 1868-as nemzetiségi törvény szokatlanul nagylelkű volt az akkori nacionalista Európában, amikor a nemzetállam diadalmas fogalma még elhanyagolta a kisebbségi jogvédelem gondolatát. Az első világháború utáni, kisebbségi problémát felvető Európa sem ment tovább, mint az 1868-as magyar törvény; a nemzetiségi jogokat továbbra is mint az általános állampolgári jogok részét kezelték. Ez azonban sem a háború előtti nem-magyar, sem a háború után kialakult más kisebbségeket nem elégítette ki: ők nemzeti egyenlőséget, kollektív jogokat; önrendelkezést és területi önkormányzatot akartak.

Az első világháború előtt Magyarország ahelyett, hogy megadva a területi autonómiát radikálisan bővítette volna a nemzetiségi jogokat, amelyeket 1868-ban garantált, inkább távolodott az addig nyújtott engedményektől is.

A nemzetiségek politikai passzivitása, amely a nem megfelelő nemzetiségi törvény elleni tiltakozás része volt, kedvezett a törvény magyar ellenfeleinek. Az 1860-as évek visszafogott nacionalizmusát 1870 után a magyarosító ambíciók politikája követte.

Az asszimiláció erőltetése Ausztria-Magyarország fennállása idején 40 évig tartott. De ez is elég volt ahhoz, hogy elfeledtesse az elnyomott nemzetiségekkel az addigi békés együttélést. Hiszen a Magyar Királyság menedéket adott az ébredő szerb és román nemzeti mozgalmaknak, amikor országaik török elnyomás alatt voltak a Balkánon; határain belül a szlovákok és a rutének elkerülték a nagy szláv népekbe való beolvadást (e veszélyt bizonyítják a későbbi cseh és ukrán törekvések). Ennek ellenére a magyarországi nem magyarok a magyar államot továbbra is csak mint elnyomót látták. Történeiszük és politikusaik elhallgatták azt, hogy a modern nacionalizmus előtt békés együttélés volt a magyarországi nemzetiségek között. Az ezer évig tartó magyar elnyomás mítosza az egyik legnagyobb akadálya Magyarország és szomszédai kibékülésének.

Magyarország becsmérlői az első világháborúbeli magyar-német szövetséget szintén ezer éven át tartó bünszövetségként interpretálták, elfeledve az évszázados magyar küzdelmet a német „Drang nach Osten” Habsburg-változata ellen.

Igaz, 1870-ben a magyarok megtorpedóztak egy osztrák-cseh kompromisszumot, végzetesen hibázva a Duna völgyi nemzetek föderatív egyesülése ellen. Az is igaz, hogy Ausztria-Magyarország 1878-tól Németország szövetségese volt. De ezt a néhány éves szövetséget évszázados németellenes küzdelem előzte meg a közép-európai Habsburg-terjeszkedés megakadályozására.¹³

Hogy helyesen ítéljük meg a magyar állam és nemzet alakulását, mindennél fontosabb a sokat kárhozott magyarosító politika pontos áttekintése.

Ezeréves nemzetiségi elnyomásról beszélni - ahogy Magyarország szomszédai teszik - képtelenség. Sőt, a magyar államalapítók a nem magyar lakossággal szembeni különös toleranciájukkal tűntek ki. Ez az ázsiai népeknek, a meghódított lakossággal szemben tanúsított szokásos toleranciájából eredt. Mindig meghagyták az elfoglalt terület lakosságának szokásait és belső szervezetét.

Ugyanilyen szabadelvűségről tanúskodik a nem magyar nyelvű és kultúrájú, őslakos vagy telepes lakossággal szemben a keresztény magyar állami politika is: meghagyták „autonómiájukat és jogukat, hogy maguk közül válasszák vezetőiket”.⁹ Spontán magyarosodás ekkor is volt, mivel a magyarok voltak az állam alapítói és uralkodó népe. Ilyen spontán asszimiláció Európa bármelyik részén megtörtént. Magyarország nem volt e szempontból sem kivétel. A modern nacionalizmus kora előtt a magyarok uralkodó helyzetét a Magyar Királyságban csak a Habsburgok veszélyeztették. Németesítési politikájuk azonban Magyarországon sikertelen volt más területekhez, különösen Csehországhoz viszonyítva.

A magyarországi nemesség etnikai eredetét tekintve sokszínű volt, de az újkorra a török megszállás és a következetes Habsburg-uralom ellenére is jórészt magyarjává lett. Így tehát nem meglepő, hogy a túlnyomórészt magyar nemesség kötelességének érezte, hogy magyar nyelvű állammá tegye - a születőfélben lévő nemzeti identitásokkal, nyelvi konfliktusokkal elárasztott - Magyarországot. A magyar nyelvű lakosság lelkesen követte e törekvésében, és nagyon népszerűtlenné vált az a magyar, aki a magyarosítást helytelenítette. A főként szlovák és német eredetű neofita magyarok lelkesedése csak fokozta a sovinszta intoleranciát.

Az 1867-es kiegyezés után, háromszáz év óta először, a magyarok újra urai lettek saját államuknak. Ez győzelem volt, ha nem is a legdicsebb, a teljes függetlenséget akaró magyarok számára. Az 1860-as évek mérsékelt politikáját hamarosan egy hatalmas hazafias hullám követte, mely a nyelvi magyarosítást szent nemzeti célnak kiáltotta ki.

Az erőltetett magyarosítás Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt indult el. Az 1879-ben kiadott tanügyi törvény kötelezővé tette a magyar nyelv oktatását az állami iskolákban. Ezt több más, a nem magyar etnikumok kulturális és politikai törekvései ellen hozott rendelkezések követték. Nevelési és adminisztrációs eszközökkel a nyelvi egység Magyarországon megteremtése volt a cél. Ennek a politikának gyorsan véget vetett az első világháborúbeli vereség, de elég hosszú ideig tartott ahhoz, hogy figyelmeztesse a nemzeti tudatra ébredt nem magyarokat a nyelvüket és nemzeti identitásukat fenyegető veszélyre. Csak Horvátország és Szlavónia mentesült a magyarosítástól, de 1907-től a vasutakon itt is kötelezővé vált a magyar nyelv használata. Ez a bölcsnek egyáltalán nem mondható intézkedés csak rontott a délszlávokhoz fűződő viszonyon.

A magyarosítás erőszakosabbá vált ugyan, de nem mindenütt. Az asszimiláció továbbra is nagyrészt spontán magyarosodást jelentett, már csak azért is, mert a falvakon kívül sehol sem lehetett érvényesülni a magyar nyelv ismerete nélkül.

Az erőszakos vagy spontán magyarosodás növelte ugyan a magyarok számát, de nem változtatta meg a Magyarországon belüli etnikai határokat. A városok elmagyarosodtak, de a vidék alapvetően megőrizte a megelőző két évszázad alatt kialakult etnikai jellegét. A magyar politika nem folyamodott betelepítésekhez az etnikai viszonyok megváltoztatására - mint szomszédai tették az első világháború után. A dualizmus kori asszimiláció számbeli adatainak a vizsgálata helyrehozhat néhány téves felfogást az annyira elítélt magyarosításról.

A magyar nyelvű lakosság asszimilációs növekedése 1850 és 1910 között mintegy két millióra becsülhető. Ennek jóval több, mint a fele spontán asszimiláció eredménye. A listát 700 000 elmagyarosodott zsidó vezeti, akik lelkesen részt vettek a magyarországi modernizáció minden anyagi és szellemi folyamatában, intellektuális ágazatában. Őket

követik az elsősorban Magyarország középső területein élő, elmagyarosodott németek (500 000). Az ő asszimilációjuk a bécsi magyarellenes és pángermán agitáció ellenére a hitleri időkig spontán és folyamatos volt. A fennmaradt 800 000 új magyar olyan etnikai csoportokból származott, amelyek öntudatos elitje az idő múlásával mind határozottabban küzdött a magyarosítás ellen. A románok és a délszlávok jobban ellenálltak, a szlovákok kevésbé. 1850 és 1910 között 400 000 szlovák magyarosodott el, de csak 150 000-150 000 román és délszláv. A további 100 000 más etnikai csoportokból származott, elsősorban a magyarbarát ruténekből, akiknek öntudatos nemzeti elitje még a szlovákokénál is kisebb volt.¹⁵

A számokból kitűnik, hogy a magyarosítással elkövetett bűn kisebb, mint amekkorának a magyarellenes propaganda feltűntette. Ez azonban nem csökkent a nemzeti konfliktusok problémájának komolyságát. Magyarország - Horvátország nélküli - lakosságának egyharmada ha nem is aktívan, de potenciálisan irredenta és szeparatista volt; a románok 17, a szlovákok 12, más szlávok 5 százalékát alkották az ország lakosságának.

Magyarország első világháború előtti nem lojális lakosságának aránya Csehszlovákia második világháborús „hűtlen” német lakosságának arányához hasonlítható. A hűtlen németeket megbüntették és száműzték Csehszlovákiából, Magyarország esetében az első világháborút követően egészen más történt: a hűtlen nemzetiségek büntették meg a magyarokat.

A magyarosításnak sok olyan aspektusa volt, mely sértette a nem magyar nemzetiségűek méltóságát. Ilyen volt a magyar „úri” osztály gögje vagy a magyar kulturális felsőbbrendűség hangoztatása. Propagandisztikus túlzások nélkül is voltak sajnálatos incidensek. De, mint Hugh Seton-Watson kimutatta: „A huszadik század közepén Európában vagy másutt alkalmazott módszerekhez hasonlítva Tisza Kálmán erőltetett magyarosítása aránylag enyhe volt; az akkori emberséges kormányzáshoz szokott korban azonban brutálisnak és igazságtalannak tűnt.”¹¹

A magyar uralkodó osztályt súlyos felelősség terheli sovinszta politikája miatt, ami eltávolította a nem magyar nemzetiségeket a magyar államtól. A szeparatizmustól való félelem a belpolitikát is meghatározta: megakadályozta a választójog bővítését. A lakosság nagy többsége, magyarok és nem magyarok, meg voltak fosztva a politikai életben való részvételtől. A parlamentet és az adminisztrációt a nemesség és a „gentry”, a felső-középosztály uralta. Az uralkodó osztály, amelyet a nacionalista magyar közvélemény támogatott, arra hivatkozva ellenezte az általános választójogot, hogy az erősítené a nem magyar nemzetiségek szakadár tendenciáit. E reakciós-sovinszta vezetés ellen küzdöttek a liberális-demokratikus és a progresszív-szocialista gondolkodók.

Eszméiket legjobban Jászi Oszkár fejezte ki. Szerinte a történelmi Magyarországot csak a radikális demokratizálás menthette volna meg az etnikai dezintegrációtól.¹² A 19. század liberális gondolkodóinak - elsősorban Széchenyi Istvánnak és Eötvös Józsefnek legjobb hagyományait folytatva megpróbálta ráébreszteni honfitársait a nemzetiségi probléma veszélyeire. Erőfeszítései azonban sikertelenek maradtak: Jászi amerikai száműzetésében az 1918-as demokratikus forradalom vereségén sem csüggedve - a közép-európai föderáció gondolatának fáradhatatlan híve maradt.

Visszatekintve úgy tűnik, hogy a történelmi Magyarország megmentésére irányuló minden erőfeszítés kudarcra volt ítélve. Ennek ellenére Magyarország nem volt „rozoga” állam. (Lehet, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia rászolgált erre a Lloyd George által talált emlékeztető jelzőre.) 1910-ben Magyarország lakosságának 54 százaléka tekintette magát magyarnak. De a magyar állammal szembeni lojális lakosság aránya ennél sokkal nagyobb volt. Az erőltetett magyarosítás nem rontott számottevően a nem magyar lakosság történelmi hazafiasságán. A szeparatista, irredenta érzelmek nem terjedtek el annyira, hogy Magyarország szétbomlásához vezethettek volna. Voltaképpen csak a magyar

demográfiai sikerek haragították meg a nem magyar nemzetiségek elitjét. De a magyar politika képtelen volt arra, hogy időben kötött kompromisszumokkal ezt a haragot ellensúlyozza. Ennek következtében az I. világháborús vereség mellett ez a tényező is történelmi tehertételt jelent Magyarország számára.

A nemzetiségi problémát a „békecsinálók” Magyarország felosztásával és új vagy megnagyobbított államok létrehozásával oldották meg. Manapság mindezek az új államok nemzetiségi problémákkal küszködnek. A legjobb megoldás Jászi Oszkár szerint, Magyarország „svájci modell” szerinti újjászervezése lett volna egy föderális Közép-Európa keretein belül. Ez a keret „sokkal jobb garanciája lett volna a demokráciának, a gazdasági fejlődésnek és a békének”, mint amilyenek a nemzeti államok rendje bizonyult.¹³ Az új rend a bosszú műve volt. De a bosszút kiváltó hibák és tévedések távolról sem voltak akkorak, hogy igazolták volna a Magyarországot ért igazságtalanság mértékét.

Ahhoz, hogy Magyarország területi és etnikai szétdarabolásának okát megértsük, gondolnunk kell a háború brutalitására, ennek hatására a háborús diplomáciára és a békecsinálók politikájára. Valahogy igazolni kellett a háború mérsárlásait, és a nyugati demokráciák kitalálták a megfelelő jelszót: fel kell szabadítani Európa kis és elnyomott népeit. Ugyanakkor találtak egy nagy tehetségű osztrák-magyar emigránst, aki mindebből vonzó béketervet csinált.

Az emigráns Tomáš G. Masaryk, a béketerv neve: „Új Európa”. Masaryk sikere tehetségének bizonyítéka, de ugyanakkor bizonyítéka a nyugati demokráciák első világháború utáni tragikus politikai tájékozatlanságának. Masaryk büszkén írja emlékirataiban: „politikai programmal láttuk el a szövetségeseket. Angliai, franciaországi vagy amerikai barátaink elismerik, hogy ez nem túlzás. Nemcsak saját programunkat adtuk nekik. Programot adtunk más nemzetek felszabadítására és egész Európa újjáépítésére.”¹⁴

Masarykról egy honfitársa, Otakar Odložilik cseh történész mondta: „fő ellenségének a múltat tekintette”.¹⁵ Ez a múlt nem is annyira a Habsburgokat, mint a magyarokat jelentette. A Duna vidékén Masaryk terve elsősorban a történelmi Magyarország szétzúzását jelentette. Szerinte - ebben Masaryk Palacky hű tanítványa - a cseh történelem vezérfonala a németellenes harc volt. Ennek a történetfilozófiának a mellékterméke az, hogy a magyarok „betolakodók”, akik „elrontották” a szláv történelmet. A terv, amelyet Masaryk olyan sikeresen elfogadtatott nyugati partnereivel, biztonságot ígért Európa számára a németek és szövetségeseik, a magyarok ellen.

Ezt a szlávok felszabadításával, szláv „ütköző államok” létrehozásával, egy „szláv sorompó” megteremtésével képzelte el. Ennek a „szláv bástyának” a pillérei Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és - a magyarellenessége miatt a szláv klubban tiszteletbeli tagként elfogadott - Románia lettek volna. Masaryk Oroszország csatlakozását is remélte.¹⁶

A tényekhez való ragaszkodás semmilyen propagandára sem jellemző, legkevésbé a háborús propagandára. Egy korábbi - 1915-ben írt, a brit külügyi szolgálatnak R. W. Seton-Watson által benyújtott - memorandumában Masaryk egy független Csehországról és Nagy-Szerbiáról beszél Csehszlovákia és Jugoszlávia helyett. A szlovákokat cseheknek nyilvánítja, és kijelenti, hogy égnék a vágytól, hogy Magyarországon kívüli testvéreikkel egyesülhessenek.

Masaryk manőverei bizonyosan meglepték volna a szlovákokat. Szerinte a szlovákok „évszázados magyarosítás áldozatai”,¹⁷ ami a magyarok számára új dolog, hisz ők maguk is, Mohács után, állandó és néha brutális elnyomás áldozatai voltak. A magyar államot Masaryk nem létezőként kezeli, és a magyarok számára az ő térképein csak egy kis terület marad, jóval kisebb, mint a Trianon utáni Magyarország. A cseh propaganda sikere a háború alatt elsősorban Masaryk sikere, de a magyarellenességben fiatal partnere, Eduard Beneš messze túllépte. Beneš szerint a múltban és a jelenben minden rossz a magyaroktól származott. Beneš

szerepe Közép-Európa alakításában elsősorban Masaryk sikerére épült, és ugyanez a siker járul hozzá döntően a román és jugoszláv tervek megvalósulásához.¹⁸

1917-18 telén, a titkos béketárgyalások idején az „Új Európa” terv még komoly veszélyben forgott. Wilson elnök 1918-ban a kongresszus előtt felolvasott híres tizennégy pontjában még „az autonóm fejlődés lehetőségéről” beszélt Ausztria-Magyarország népei számára, ami majd biztosítja „helyüket a nemzetek között”. Ez gyakorlatilag Közép-Európa föderalizálását jelentette volna. De nem ez volt az, amit az „Új Európa”-terv közép-európai szószólói elképzelték. Ők többet akartak, mint nemzeti járandóságuk: nemzeti államokat - még szomszédai kárára is. Németországot és Magyarországot megbüntetni és területeiket jutalomként a többi közép-európai nemzeteknek átadni. Ausztria-Magyarország elnyomott népei, a győzelem reményében, tulajdonképpen azt akarták, amit a magyarok az első világháború előtt: nemzeti államot - ami helyrehozná az őket ért valós vagy vélt történelmi igazságtalanságokat.

A szövetségesek tervei csak a háború utolsó hónapjaiban egyeztek Masarykéval. A szövetségeseket gyakorlati, a háborút szolgáló érdekek vezették erre a megoldásra, nem Masaryk történelmi-filozófiai érvei. Az „Új Európa” terv elfogadására Oroszország háborúból való kilépése miatt került sor az októberi forradalom után. Ekkor váltak fontossá a központi hatalmak elleni háborús propaganda számára az Osztrák-Magyar Monarchia szláv emigránsai. Amint Z. A. B. Zeman rámutatott: „részei lettek annak a nagy mozgósításnak, amely az orosz kilépést követte”.¹⁹

Az „Új Európa”-terv az első világháború utáni békekötésekben jórészt valóra vált. Az is tény, hogy amikor a győztesek Párizsban összeültek a béketárgyalásra, a magyar területek jelentős része a szomszédok katonai megszállása alatt állt, az antant szövetségesek jóváhagyásával. Bizonyos területeket már a háború idején odaigérték a kis szövetségeseknek.²⁰

A magyarok, a 9. századbeli „betolakodók”, vereséget szenvedtek, és az „ezeréves” elnyomás áldozatai lerázhatták az ígát. Életbenmaradásukat a háborús propaganda „csodának” minősítette. Magyarországnak a békekonferencián történt megbüntetéséről írja Harold Nicolson angol diplomata: „Bevallom, hogy erős ellenszenvvel tekintettem és tekintek erre a turáni törzsre. Akárcsak török rokonaik, ők is inkább romboltak, és sohasem alkottak semmit.”²¹ A békekonferencián résztvevő diplomata magánvéleménye kitűnően kifejezi azt az elfogult nemzetközi politikai légkört, amelyben a történelmi Magyarország felbomlásáról döntöttek.

Persze helytelen lenne azt gondolni, hogy Magyarország és az „ázsiai” magyarok nyugati faji előítéletek miatt bűnhődtek. De amint azt már a huszadik század Európája nagyon jól tudja, mind a nacionalizmus, mind a rasszizmus gyűlöletet és előítéleteket szül.²² Nem lehet tagadni, hogy a magyar probléma mai formájában a 20. század világháborúiban szított nemzeti gyűlölet és előítéletek származéka.

Lajos Attila fordítása

* A tanulmány - amelyet itt rövidítve közlünk - eredeti címe: *State and Nation - Building in Central Europe: The Origins of the Hungarian Problem*. Először a szerző által szerkesztett *The Hungarians: a Divided Nation*. (New Haven 1988) c. kötet bevezetőjeként jelent meg.

Jegyzetek

1 Az „Európa befejezetlen része” kifejezés Jászi Oszkáré; magyar nyelvű írásaiban használta az első világháború előtt.

2 Kohn, Hans: *Prophets and Peoples*, New York, 1947. 93-94.

3 Carr, Edward Hallett: *Nationalism and After*, London, 1945. 9.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- 4 Buttefield, H.: *Napoleon*, New York, 1962 117.
- 5 A szlovák és román történészek Magyarország északi és keleti részeinek történetét, mint saját nemzeti történelmük részét kezelik, csökkentve vagy elhallgatva a magyar vonatkozásokat. A románok különösen nagy jelentőséget tulajdonítanak például Vitéz Mihály rövid erdélyi megjelenésének. Hugh Seton-Watson azonban helyesen veszi észre: "Egy évre (1600-1601) Vitéz Mihály Erdély, Havasalföld és Moldva ura lett. Ez azonban a nemzetközi diplomácia és háborúk eredménye, nem a latin nyelvű ortodox nemzeti törekvés." *Nation and States*, Boulder, 1977. 176.
- 6 Szekfű Gyula, *Magyar történet*, Budapest, 1938. 3. köt. 498.
- 7 Jászi Oszkár, *A nemzeti államok kialakulása és a nemzeti kérdés*, (Budapest, 1912) 367, 369-370. Szempontjának alátámasztására, a 18. századi román bevándorlás vitatott kérdésében; Jászi részben Ajtay József *A magyarság fejlődése az utóbbi 200 év alatt* című munkáját használta fel. Ajtay szavahihetősége azonban, mint ahogy Jászi kimutatja, kérdéses, mivel román forrásokat használ. A román bevándorlók száma a 18. század első felében mintegy 350-500 000. Erdély lakossága ekkor 800 000-865 000-re tehető. Magyarország egész lakossága az 1715-1720-as népszámlálás szerint 2,5 millió. L. Makkai László és Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*, Budapest, 1986. 2. köt. 975-976. A magyarok aránya Magyarországon Jászi szerint 29%. Szabó István későbbi becslése szerint 36-43%. L. Szabó István: *A magyarság életrajza*, Budapest, 1941. 230, 238. Ma Szabó számításai tűnnek valószínűbbnek. (VÖ. Litván György: *Előszó* Jászi: *Nemzeti államok i. m. rövidített kiadásához* (Budapest, 1986) 25-29. Ezeket tekintetbe véve az én 40%-os becslésem elfogadható kompromisszum.
- 8 Borsody, Stephen: "Hungary in the Habsburg Monarchy: From Independence Struggle to Hegemony in: Steven B. Vardy and Agnes H. Vardy, szerk. *Society in change*, Boulder, 1983. 523-38.
- 9 Szekfű Gyula: *État et nation*, Paris, 1945.
- 10 Az asszimiláció számadatai: Katus László: *Magyarok, nemzetiségek a népszaporulat tükrében (1850-1910)*, História 1982. 4-5. sz. 18-21,
- 11 Seton-Watson: *Nations and States*, i. m. 164.
- 12 Jászi Oszkár: *Revolution and Counter-Revolution in Hungary*, London, 1924. 38.
- 13 Uo.
- 14 Masaryk, Thomas Garrigue: *The Making of a State*, New York, 1927. 370. L. még Perman D.: *The Shaping of the Czechoslovak State*, Leiden, 1962. és Hanak, Harry: *Great Britain and Austria-Hungary during the First World War*, London, 1962.
- 15 Odložilik, Otakar: *Masaryk's Idea of Democracy*, New York, 1952. 12.
- 16 Seton-Watson, R. W.: *Masaryk in England*, London, 1943. 109. (A második világháború után Oroszország valóban a „szláv bástya” főpillére lett, de nem úgy, ahogy Masaryk vagy Beneš elképzelte.)
- 17 Seton-Watson: *Masaryk in England*, i. m. 125-29.
- 18 Borsody, Stephen: *Hungary's Road to Trianon: Propaganda and Peacemaking* in: Király Béla (szerk.), *Essays on World War I: Total War and Peacemaking: A Case Study on Trianon*, New York, 1982, 23-28. Kitérő, realiztikus tanulmány Masarykról és Benešről, mint az első világháború utáni Közép-Európa alapítójáról: Campbell, F. Gregory: *Empty Pedestals? Slavic Review* 1985 1-19.
- 19 Zeman, Z. A. B.: *The Gentlemen Negotiators*, New York, 1971. 360.
- 20 A Közép-Európában született Zeman okosan megjegyzi: "Egyik szakember-akinek a tanácsát a brit Foreign Office kikérte - sem mutatott rá arra, hogy a Habsburg Birodalom népei nem különböztek olyan markánsan egymástól, mint például a franciák és az angolok, hogy itt inkább jellemző az együttélés, mint a nemzeti elkülönülés. *The Gentlemen Negotiators*, 361. - A "tárgyaló urak" sok területrendezése váltott ki elképedést, de nagyon keveset módosítottak emiatt. Sok bírálat érte a háború idején Romániának tett ígéreteket. R. W. Seton-Watson felháborítóan mértéktelennek" nevezi őket és "szörnyűlködését" fejezi ki, amikor 1916-ban tudomást szerez róluk. Lásd Seton-Watson, Hugh: *R. W. Seton-Watson and the Trianon Settlements* in: Király: *Essays on World War I*, i, m. 7 és R. W. Seton-Watson *A History of the Roumanians* (London, 1934) 490. A nyugati demokráciák az első világháború után tagadni szerették volna szerepüket az utódállamok létrejöttében. Így pl. Charles Seymour Monarchia-szakértő, aki tagja volt a "Inquiry" nevű, Wilson elnököt és általában az amerikai kormányt Közép-Európa nemzetiségi problémáiról a békeelőkészületek kapcsán informáló csoportnak. Feljegyzéseiben -arról, ami valóban történt, ezt írja: "Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia örvendetesnek tartotta volna a Duna menti nemzetek töderációját", de "az önrendelkezés elvének megfelelően a nemzetek önmaguk döntöttek sorsukról". Lásd Seymour, Charles: *The End of an Empire: Remnants of Austria-Hungary*, in: House, Edward Mandel-Seymour, Charles (szerk.): *What Really Happened in Paris*; New York, 1921 89-90. Harry Hanak a cseh születésű brit történész egészen másképp látja a nyugatiak szerepét az "Új Európa" születésében: „Az a segítség, amit Henry Wickham Steed, Robert William, Seton-Watson, Charles Sarolea, A. Frederick White, Ronald M. Burrows és mások, valamint a hasonló gondolkodású francia, olasz és Egyesült Államokbeli csoportok adtak a dualista Monarchia, nem német és nem magyar nemzetiségeinek, felbecsülhetetlen. A Monarchia amúgyis összeomlott volna. De a barátok

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

segítsége nélkül sem egy csehszlovák, sem egy jugoszláv állam nem emelkedett volna ki a romokból.” Hanak, Harry: *Great Britain and Austria-Hungary*, i. m. 279.

21 Harold Nicolson: *Peacemaking* 1919, London, 1933. 34.

22 Az első világháború óta az angol nyelvben gyakran használják a “magyar” szót pejoratív értelmezés nélkül. Az első világháború alatt azonban e szó gyakran rosszhiszemű, az “ázsiaiaknak” szóló megkülönböztetésül szolgált, szemben Magyarország nem magyar nemzetiségeivel. Masaryk például előszeretettel használta ilyen értelemben. Masaryk rossz véleménye a magyarokról korábbi keletű. A századforduló körül írta: „A magyarok kulturális szintje alacsonyabb a szlovákokénál, a magyaroknak még ma sincs jelentős irodalmuk.” Rosszindulatán kívül ez a megállapítás Masaryk ignoranciáját is bizonyítja, hiszen a századforduló a modern magyar irodalom aranykora volt. T. G. Masaryk *Česká otázka*, Prága, 1894. 55. Az első világháború idején ugyanezt megismételte. Lásd például a háború idején, 1917--1918-ban írt pamfletjét, *Nová Europa* (Prága, 1920), melyben szintén hangoztatta a magyarok kulturális “gyengeségét” a szlovákokkal szemben (160.). Ugyanitt a németek magyar és török szövetségeseit „ázsiaiakként” említi (176.).